

“BƏDİİ MƏTNİN YOZUMU” ALİ MƏKTƏB FƏNNİ KİMİ

Soltan Hüseyn oğlu Əliyev

ADPU

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

soltanhuseynoglu@mail.ru

Xülasə

Pedaqoji univesitetin filologiya fakültəsində tədris olunan “Bədii mətnin yozumu” fənninin tədris planına daxil edilməsi tarixi çox da uzaq deyildir. O, 2022-2023-cü tədris ilindən tədris edilir. Lakin istər dilçiliyə, istərsə də ədəbiyyatşünaslığa aid olan fənlərin öyrənilməsində tələbələrin yozum fəaliyyətinə yer verilmişdir. Fənn üzrə dərslərin mövcud olması isə məsələnin nəzəri tərəflərinin öyrənilməsi və tələbələrin yozum fəaliyyətinin səmərəli təşkili baxımından əhəmiyyətlidir. Yozum fəaliyyətinin sistemli təşkili tələbələrdə müstəqil düşüncənin, fikri fəallığın və yaradıcılığın inkişafına əhəmiyyətli təsir edir. Gələcəyin filoloq müəllimi tələbəlik illərində bədii əsərin oxusu, öyrənilməsi, təhlili və dəyərləndirilməsi üzrə mühüm nəzəri bilik və praktik bacarıqlara yiyələnəlməlidir. Lakin bu bacarıqlar o vaxt keyfiyyətli hesab olunur ki, tələbələrdə oxuduqları barədə şəxsi fikir yaranmış olsun, onlar bütövlükdə bədii mətnə öz mövqelərindən yanaşa bilsinlər, əsərdəki fakt və hadisələri, açıq və gizli mətləbləri məntiqli, əsaslandırılmış şəkildə yoza bilsinlər, orijinal dəyərləndirmədə çətinlik çəkməsinlər. Bütün bunlar tələbələrə peşə hazırlığı işinin mühüm tərkib hissəsi kimi dəyərləndirilir.

Açar sözlər: yozum, yozum fəaliyyəti, təhlil, müstəqillik, fəallıq, mətn, bədii mətn.

Summary

The history of inclusion of the subject "Interpretation of literary text" in the curriculum of the Faculty of Philology of the Pedagogical University is not too far away. It is taught from the 2022-2023

academic year. However, in the study of subjects related to linguistics and literary studies, there is a place for interpretation activity of students. The existence of a textbook on the subject is important from the point of view of studying the theoretical aspects of the issue and the efficient organization of the interpretation activity of the students. The systematic organization of writing activities has a significant impact on the development of independent thinking, intellectual activity and creativity in students. The philology teacher of the future must acquire important theoretical knowledge and practical skills on reading, studying, analyzing and evaluating the literary work during his student years. However, these skills are considered high-quality when the students have a personal opinion about what they read, they can approach the literary text as a whole from their own position, they can write the facts and events, open and hidden themes in the work in a logical and justified way, and they do not have difficulty in original evaluation. All this is considered as an important component of students' professional training.

Key words: interpretation, interpretation activity, analysis, independence, activity, text, literary text.

Pedaqoji universitetlərdə “Bədii mətnin interpretasiyası” fənninin tədrisinə yaxın tarixdə başlanılmışdır, o, pedaqoji universitetin filologiya fakültəsinin tədris planına 2022-2023-cü dərs ilində daxil edilmişdir. Əlbəttə, bu o demək deyildir ki, bədii əsərlərin öyrənilməsinə həsr olunan dərslərdə tələbələrin yozum (interpretasiya) fəaliyyətinə yer verilməmişdir. Yozum bədii əsərin öyrənilməsinə həsr olunmuş fənlərin hamısında müşahidə edilən təlimi fəaliyyətdir. Lakin yozumun adı çəkilmir, çox vaxt müəllimlər tələbələrə “bu barədə fəhmlə danışa bilərsiniz”, yaxud “şəxsi fikrinizi də bildirin”, “bu, fərqli şəkildə ola bilərmi?” kimi ifadələrlə müraciət edirlər. Onu da xatırlatmaq yerinə düşər ki, metodik ədəbiyyatımızda da yozumun mahiyyəti, əhəmiyyəti, tətbiqi yolları barədə danışılmamışdır. Bunun da başlıca səbəbi odur ki, tədqiqatların çoxunda tələbələrin bədii mətnlə bağlı *müstəqil* fəaliyyətləri məhz onların yozumu kimi qəbul edilir. Halbuki “əsərin müstəqil təhlili” ilə “əsərin yozumu” anlayışlarını eyniləşdirmək olmaz. Təhsilalanların yozum fəaliyyəti sistemli, düşünülmüş və elmi əsaslarla təşkil edilməlidir.

Belə bir fənnin tədrisi, şübhəsiz, müəyyən zərurətdən irəli gəlmişdir?

Bu zərurət ilk növbədə təhsilalanlarda söz sənətinə *yaradıcı, müstəqil* yanaşmanın, *şəxsi münasibətin* formalaşması məqsədindən qaynaqlanmışdır. Gələcəyin filoloq müəllimi tələbəlik illərində bədii əsərin oxusu, öyrənilməsi, təhlili və dəyərləndirilməsi üzrə mühüm nəzəri bilik və praktik bacarıqlara yiyələnməlidir. *Lakin bu bacarıqlar o vaxt keyfiyyətli hesab olunur ki, tələbələrdə oxuduqları barədə şəxsi fikir yaranmış olsun, onlar bütövlükdə bədii mətnə öz mövqelərindən yanaşa bilsinlər, əsərdəki fakt və hadisələri, açıq və gizli mətləbləri məntiqi, əsaslandırılmış şəkildə yozma bilsinlər, orijinal dəyərləndirmədə çətinlik çəkməsinlər.* Bütün bunlar filoloq tələbələrin peşə hazırlığı işinin mühüm tərkib hissəsi kimi qiymətləndirilir.

Filologiya fakültəsində oxuyan tələbələrin bədii mətn üzərində sistemli işləməsi çox vacibdir. Bu, əlbəttə, müxtəlif məqsədlərlə reallaşdırıla bilər. Məsələn, bədii əsərin ədəbiyyatşünaslıq zəminində təhlili, məktəb təhlili, ifaçılıq təhlili, linqvistik təhlil və s. filologiya fakültəsində – müxtəlif fənlərin tədrisində ardıcıl olaraq həyata keçirilməli olan fərqli təlimi işlərdir. “Bədii mətnin yozumu” əsərin dərindən təhlilinə, onunla bağlı şəxsi (fərdi) mövqeyin formalaşmasına geniş imkan yaradan fənlərdəndir. Bədii əsərin zəngin, sərhədsiz məzmunu onun haqqında fikir söyləməyə həmişə imkan yaradır. Təsəffüf deyildir ki, neçə yüz il əvvəl yaradılmış bədii əsər haqqında hər nəsil öz sözünü deyir və bu münasibətbildirmənin hələ də davam edəcəyinə heç kim şübhə etmir. Yazıcının demədiklərini, “əsərdən kənarda qalanları” təxəyyülünün gücü ilə bərpa edən “ikinci müəllifin” – oxucunun “yaradıcı” fəaliyyətini də xatırlatsaq, bədiin əsərin məzmunundakı çoxcəhətliliyi və qavranılmasındakı mürəkkəbliyin səviyyəsini təsəvvür etmək çətin olmaz. Bu hələ işin bir tərəfidir. Əsərin təhlilində əhatə olunan komponentlərin çoxluğunu da yada salmaq gərəkir. Aydınlaşır ki, bədii əsərin bütövlükdə qavranılması və dəyərləndirilməsi müstəqil, yaradıcı yanaşma olmadan birtərəfli və dayaz olar, başlıcası isə özgənin fikirlərini təkrar etməkdən irəli gedə bilməz. Deyilənlərdən bir daha məlum olur ki, bədii əsərlərin öyrənilməsində tələbələrin yozum fəaliyyətinin təşkili müstəqil, yaradıcı, şəxsi mövqeyin formalaşdırılması yolunda ciddi addım, faydalı vasitədir. Tələbələrdə yozum bacarığının yaradılması, inkişaf etdirilməsi zaman və zəhmət tələb edir. Belə bir bacarığın səmərəli formalaşması o vaxt mümkündür ki, təhsilalanlar bədii əsərin təhlili ilə bağlı müəyyən nəzəri məlumat və praktik bacarığa əvvəlcədən yiyələnmiş olsunlar.

Fənnin tədrisini zəruri edən mühüm şərtlərdən biri də ümumtəhsil məktəblərində müəlliməyə münasibətin, müəllimə mədəniyyətinin səviyyəyə qənaətbəxş olmamasıdır. Bədii əsərin məktəbdə öyrədilməsi də, öyrənilməsi də bir sıra ciddi çətinliklərlə müşayiət olunur. Bu çətinliklərdən biri, bəlkə də birincisi bədii əsərin müəlliməsinə *marağın yaradılması* və ona *müstəqil münasibətin* formalaşdırılması ilə bağlıdır. Ədəbiyyatın müxtəlif dövrlərdə tədrisi vəziyyətinin öyrənilməsindən aydınlaşır ki, bədii əsərin sevdalısı olmaq sanki tək-tək insanlara (oxu: şagirdlərə) müəssəsidir. Belə çıxır ki, yaranışından kimin qəlbində bədii sözə maraq və məhəbbət varsa, o müəllimə edir (etməyə bilmir), böyük bir kəsimin isə bu gözəllik aləminə daxil olmağa nə meyili olur, nə də sənətin cazibədar qapısından içəri keçə bilər. Nəticədə həmin toplumda müəllimə mədəniyyətinin formalaşması baş vermir, bu isə idraki-emosional inkişafın (!) qarşısına sədd çəkir. Müəllimədən, bədii əsərdən, ümumiyyətlə incəsənətdən uzaq olan bir kəsin mədəni inkişaf səviyyəsi barədə danışmaq, sadəcə olaraq, yersizdir. Belələrinin danışığındakı, davranışındakı yəndəmsizliyi görməmək mümkündürmü? Bu qəbildən insanlarla ünsiyyətdə olmaq başqasına nə verir?

Bu gün təhsil tədqiqatçılarının gəldikləri qənaət belədir ki, təlimdə əhəmiyyəti çoxdan təsdiqlənən şagird *fəallığının* və *müstəqilliyinin* inkişafına, davamlılığına nail olunması xatırlatdığımız problemin həllinə ciddi töhfə verir. Fəallıq və müstəqillik bu məqamda təhsilənlərin yaradıcılığı, təşəbbüskarlığı, biliklərin qazanılmasında tədqiqatçı mövqeyində olmaları anlamında başa düşülür. Yeni təlimi yanaşmaların meydana gəldiyi indiki şəraitdə çoxcəhətli tədqiqata ciddi ehtiyac duyulur. Bu məzmununda aparılan çağdaş tədqiqatın bədii mətnin oxusuna, dərinədən öyrənilməsinə, ona şəxsi münasibətin formalaşmasına imkan yaradan şəraitin və vasitələrin müəyyənəşdirilməsinə istiqamətləndirilməsi vacibdir. Bu məqsəd qazanılmış uğurlu nə varsa, ona istinad etməklə yeniliyə addım-addım yaxınlaşmağı birincidərəcəli vəzifə kimi qarşıya qoyur. Məsələn, məktəb təcrübəsində oxudan əvvəl, eləcə də oxudan və məzmunun mənimsənilməsindən sonra şagirdlərin bədii əsərə müstəqil yanaşmalarının səviyyəsini aşkara çıxarmaq məqsədilə suallar verilir. Daha dəqiq deyilsə, məktəblilər əsərin mövzusu, onda əks olunmuş fikir, əhvalat və hadisələrin mahiyyəti, aralarındakı səbəb-nəticə əlaqələri və s. barədə ilkin qənaətlərini, bütün bunlara münasibətlərini bildirirlər. Bu, əslində, onların *yozumu*, proses isə *yozum fəaliyyətidir*. Deyilənlərdən aydınlaşır ki, bədii mətnin yozumu, şagirdlərin yozum fəaliyyəti “təhlil”, “bədii əsərin təhlil edilməsi” anlayışlarından heç də az əhəmiyyət kəsb etmir.

Təhsilənlərin yozum fəaliyyətinin təşkilində mühüm məqsədlərdən biri müəlliməyə maraq oyatmaq, oxunmuşlara müstəqil münasibətin yaranmasına nail olmaqdır. Şagirdlərdə müəllimə mədəniyyətinin yaradılması və inkişaf etdirilməsi ədəbiyyat təliminin mühüm vəzifələrindən sayılır. Şagirdin bədii əsərin düşünən oxucusu kimi formalaşması isə uzun zaman və böyük zəhmət tələb edir. Bu istiqamətdə uğur qazanılması məqsədi, qeyd olunduğu kimi, şagirdlərdə fəallığın və müstəqilliyin inkişaf etdirilməsini ön plana çəkir. Başqa sözlə, bədii mətnin oxusu, təhlili üzrə zəruri bacarıqların mənimsənilməsi təfəkkürün fəallığını, müstəqil düşüncənin yüksək səviyyəsini tələb edir. Bədii mətnə müstəqil münasibətin formalaşması isə “oxucu obrazının” yaranmasına, əsərin “ikinci müəllifinə” çevrilməyə əlverişli imkan yaradır. Bu, həmçinin şagirdlərin intellektual və mənəvi-estetik inkişafı üçün zəmin rolunu oynayır. Ədəbiyyat dərslərində şagirdlərin *yozum fəaliyyətinin* təşkil edilməsinin vacib olması da məhz buradan qaynaqlanır.

Bədii mətnlə bağlı yozum fəaliyyətinin gerçəkləşdirilməsi zahirən asan görünə də, əslində, mürəkkəb proses olub obyekt barədə əhatəli məlumatın olması ilə şərtlənir. Deyilənlərdən aydınlaşır ki, “Bədii mətnin yozumu” fənni özündə ədəbiyyatşünaslıq, dilçilik və metodika elmlərinin mühüm nəzəri məsələləri əks etdirən, həmin elmlərlə əməkdaşlıq şəraitində formalaşan bir sahədir. Bu fənn ilk növbədə filoloq tələbədə – gələcəyin ədəbiyyat müəllimində təhsil proqramı və dərslərdə interpretasiyanın tətbiqi imkanları barədə təsəvvür yaratmalıdır. Təhsil proqramlarında – kurikulumlarda *yozum* kəlməsi işlənməsə də, məzmun standartlarının əksəriyyəti bu istiqamətdə işin təşkilini zəruri edir. Bu proqramının (kurikulumun) tətbiqi müasir texnologiya, təlim metodu, iş növü və formalarından istifadəyə geniş imkanlar açdı. Bu imkanların reallaşdırılması isə təhsilənlərdə fəallığın və müstəqilliyin inkişaf etdirilməsinə əlverişli şərait yaratdı. Proqramın məzmunu və strukturu bütövlükdə şagirdlərin tədqiqatçı mövqeyinə yüksəlməsinə köklənib. Onun bütün bölmələrində, izah və tövsiyələrində şagird müstəqilliyinin yüksək dəyərləndirildiyini müşahidə etmək mümkündür. Bu, yozum fəaliyyətinin təşkili kimi dəyərləndirilir. Eyni vəziyyəti müxtəlif siniflərdə tətbiq olunan “Ədəbiyyat” dərslərində də

müşahidə etmək mümkündür. Bədii əsərin öyrənilməsinin bütün mərhələlərində təklif edilmiş sual və tapşırıqların sırasında şagirdləri yozum fəaliyyətinə yönləndirənlərə yer ayrılıb. Əsərin oxusundan sonra ilkin təəssüratın aşkara çıxarılması, eləcə də məzmun və təhlillə bağlı sual və tapşırıqlarda şəxsi yanaşmanın ifadə edilməsinə şərait yaradılması dərsliklərdə ayrıca diqqət yetirilən məsələlərdəndir.

Yozumla bağlı dərslikdə “bədii mətn”, anlayışının mahiyyətinin və başlıca xüsusiyyətlərinin aydınlaşdırılması diqqət mərkəzində olmalıdır. Unudulmamalıdır ki, pedaqoji universitet və institutların filologiya fakültələrində, ümumtəhsil məktəblərinin ədəbiyyat dərslərində əsas təlim materialı bədii mətndir. Bədii mətnin mahiyyəti, başlıca xüsusiyyətləri barədə filoloq tələbədə dolğun təsəvvürün olması vacibdir. Bu, işin bir tərəfidir. Tələbə həmçinin belə mətnlərlə işləməyin, onları araşdırmağın, təhlil etməyin metodikasına da yiyələnməlidir. Əlbəttə, filoloq tələbələr istər dilçiliyə, istərsə də ədəbiyyatşünaslığa aid fənlərin tədrisində bədii mətnin, eləcə əsərin bütövlükdə təhlili üzrə fərqli məzmununda işə cəlb olunurlar. Təəssüf ki, belə təhlillərdə onların mətnə müstəqil yanaşmalarına qədərincə diqqət ayrılmır. Onlar daha çox hazır təhlil materiallarından istifadə etməklə mətn (əsr) barədə fikir yürüdürlər. Əsərin mövzusuna, onda əksini tapmış problemlərə, konfliktlərə, ədəbi qəhrəmanların xarakter, əməl və davranışlarına və s. müstəqil münasibətin bildirilməsi, əksər hallarda kölgədə qalır. Bu hələ kifayət deyilmiş kimi, əsərin müxtəlif komponentləri ilə bağlı tələbə-oxucunun şəxsi-fərdi fikri, mövqeyi, dəqiq deyilsə, *yozumu* da nə təhsilverəni, nə də təhsilalanı lazımınca düşündürür. *Halbuki yozum bədii əsərlə bağlı müstəqil düşüncənin inkişafına geniş imkan yaradan faydalı vasitədir.* Yozum bununla da məhdudlaşmır; o, artıq qeyd edildiyi kimi, bədii mətni ən xırda incəliklərinə qədər mənimsəməyi ciddi tələb kimi qarşıya qoyur. Səbəbi aydındır: bədii mətnin bütün komponentlərini əhatəli öyrənmədən yozum fəaliyyəti, sadəcə, mümkün deyildir. Beləliklə, yozumla bağlı ali məktəb üçün dərsləyin hazırlanması çoxcəhətli, geniş araşdırmanın aparılmasını zəruri edir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Marantsman, V.G. (1998). Interpretatsiya khudozhestvennogo proizvedeniya kak tekhnologiya obshcheniya c iskusstvom. – “Literatura v shkole”, s. 91-98.
2. Parker, R.D. How To Interpret Literature: Critical Theory for Literary and Cultural Studies. Oxford University Press. ISBN-10: 0199331162. ISBN- 13: 978-0199331161.
3. Yesin, A.B. (1985). Interpretatsiya literaturnogo proizvedeniye kak teoreticheskaya problema. // Problemy interpretatsii khudozhestvennykh proizvedeniy. – M.: Nauka, s. 164-177.